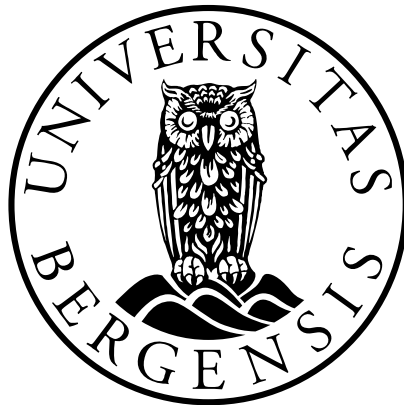

Foretaksstraff ved brudd på forurensningsloven

Særlig om «presumpsjonen» for straff

Kandidatnummer: 46

Antall ord: 12156

JUS399 Masteroppgave
Det juridiske fakultet

UNIVERSITETET I BERGEN

10.12.2019

Innholdsfortegnelse

1. Introduksjon: Tema og problemstilling	4
1.1 Tema.....	4
1.2 Problemstilling	5
1.3 Fremgangsmåte	6
1.4 Avgrensning	6
1.5 Metode.....	7
2. Forurensningsloven og foretaksstraffens aktualitet og formål på miljøområdet	7
2.1 Definisjon av «forurensning».....	7
2.2 Forurensningsloven og foretaksstraff: Noen utgangspunkter	9
3. Foretaksstraff: hensyn, system og vilkår.....	11
3.1 Introduksjon	11
3.2 Hva er foretaksstraff?.....	11
3.3 Hensyn som underbygger instituttet foretaksstraff	12
3.4 Adgangen til å ilegge foretaksstraff	13
3.4.1 Foretaksstraffens system.....	13
3.4.2 “Straffebud er overtrådt”	14
3.5.3 Noen har handlet “på vegne av foretaket”	15
3.6 «Kan»-skjønnet	16
3.6.1 Utgangspunktet for vurderingen.....	16
3.6.2 Paragraf 28 bokstav a): «straffens preventive virkning».....	17
3.6.3 Paragraf 28 bokstav b): «lovbruddets grovhet, og om noen som handler på vegne av foretaket, har utvist skyld».....	17
3.6.4 Paragraf 28 bokstav c): «om foretaket ved retningslinjer, instruksjon, opplæring, kontroll eller andre tiltak kunne ha forebygget lovbruddet»	18

3.6.5	Paragraf 28 bokstav d): «om lovbruddet er begått for å fremme foretakets interesser» og bokstav e): «om foretaket har hatt eller kunne ha oppnådd noen fordel ved lovbruddet».....	18
4.	Nærmere om «kan» skjønnet ved brudd på forurensningsloven: presumpsjon for straff.....	19
4.1	Eksistensen av en presumpsjon for straff.....	19
4.2	Grunnlag for presumpsjonen.....	20
4.3	Hva sier rettskildene om «presumpsjonen»?.....	21
4.4	En historisk undersøkelse av NUT 1977:1.....	23
4.4.2	Et nærmere blikk på «presumpsjonen» og en skiftende ansvarskonstruksjon	26
4.5	«Presumpsjonens» innhold og rekkevidde.....	28
4.5.1	Hva er «presumpsjonens» materielle innhold?.....	28
4.5.2	Hvor langt strekker «presumpsjonen» seg?.....	30
4.5.3	Kort om uttalelsen i NUT 1977:1 på s. 99 og forholdet til arbeidsmiljøloven....	31
4.6	Et rettsvitenskapelig blikk på uttalelsen i NUT 1977:1 s. 99.....	32
4.6.1	Introduksjon.....	32
4.6.2	Har NUT 1977:1 s. 99 noen legitimitet?	32
4.6.2	Virkingen av at Høyesterett har anvendt «presumpsjonen».....	34
5.	Avsluttende bemerkninger	35
5.1	«Presumpsjonens» tilsynelatende økende betydning.....	36
5.2	Et praktisk problem.....	37
5.3	«Presumpsjonen» og forholdet til EMK.....	37
5.4	Foretaksstraffinstituttet i utvikling.....	38
	Referanseliste.....	39

1. Introduksjon: Tema og problemstilling

1.1 Tema

“The most powerful force ever known on this planet is human cooperation – a force for construction and destruction” - Jonathan Haidt¹

Som individer er vi begrenset i vår evne til å påvirke verden rundt oss. Det er først når vi går sammen for å nå bestemte mål innenfor et mer eller mindre formalisert samarbeid, typisk i form av «foretak», at et moderne samfunn blir mulig. I dag utgjør da også foretaket en av de viktigste samfunnskonstruksjonene.

Internasjonale institusjoner som IPCC og IPBES varsler i disse tider om kommende økologisk kollaps og miljøkrise som en konsekvens av mange tiårs rovdrift på natur og miljø hovedsakelig drevet frem av foretak.² Som Rieber-Mohn påpekte allerede i 1989, skyldes dette i stor grad fullt lovlige aktiviteter vi alle bidrar til.³ Han mente at løsningene lå i internasjonalt samarbeid og modig nasjonal politikk. I samme artikkel fremhever Rieber-Mohn likevel det store bidraget strafferetten kan yte for å verne miljøet. Han uttrykker det slik:⁴

«[dersom]alle overtredelser av miljøvernlovgivningen i de nordiske land opphørte, ville vi kunne se noe lysere på utsiktene til befolkningens helse, overlevelsesmulighetene flere dyre- og fuglearter og fiskeslag og for våre skogsområder.»

Straffelovgivningen utgjør de strengeste normene vi har. På den måten markerer den også hvilke interesser som har behov for særlig vern. Miljøstrafferetten er med på å skape holdninger som prioriterer miljøet og naturen. Forurensningsloven er en motvekt til

¹ Amerikansk psykolog og forfatter.

² IPCC (2018); IPBES (2019).

³ Rieber-Mohn (1989) s. 182.

⁴ Ibid.

profittmotiverte ønsker om utnyttelse for enhver pris. Straff for brudd på forurensningsloven er da også, sammen med et knippe andre strafferettsområder, spesielt relevant for foretak.⁵

Forurensning er en miljøpåvirkning med stort skadepotensial og uforutsette ringvirkninger. De groveste formene for forurensning kan ødelegge et områdes livspotensialet, forgifte drikkevann og sette mennesker og dyrs liv i fare. Man kan se det slik at fraværet av ødeleggende forurensning er forutsetningen for alle de andre interesser miljølovgivningen er ment å verne. For å se tilbake på Rieber-Mohns utsagn fra 1989 er det da kanskje også her strafferetten kan gi sitt største bidrag til løsning av dagens miljøutfordringer.

Det er derfor ikke tilfeldig at brudd på forurensningsloven er det miljørettslige området med mest rettspraksis om foretaksstraff.⁶ Behovet for metodisk god, konsekvent og etterprøvkbar rettsanvendelse er stort, ikke minst på grunn av de prinsipielle spørsmål foretaksstraff reiser.⁷ Av den grunn er dette et område hvor domstolenes vurderinger er spesielt interessant å gå nærmere etter i sømmene. Finnes det særtrekk for foretaksstraff for forurensning? I så fall, er disse særtrekkene godt begrunnet, eller bidrar de heller til å gjøre et viktig rettsområde forvirrende på bekostning av forutberegnelighet og rettsikkerhet? Oppgaven søker å identifisere og undersøke særtrekk for foretaksstraff på dette rettsområdet.

En rask gjennomgang av de siste drøyt 20 års rettspraksis viser at svaret på det første spørsmålet er ja. Høyesterett opererer konsekvent med en «presumpsjon» for straff.⁸ Dette gjelder ikke brudd på andre straffebud, noe som gjør at «presumpsjonen» fortjener særlig grundig drøftelse.

1.2 Problemstilling

Hovedproblemstillingen er dermed eventuelle særtrekk for foretaksstraff ved forurensning, og da spesielt hva som ligger i overnevnte «presumpsjon». Herunder må en rekke spørsmål søkes besvart. Hva er «presumpsjonens» rettskildemessige grunnlag? Hva er dens innhold, og hvor langt strekker den seg? Hvordan passer den sammen med foretaksstraffesystemet for øvrig, og hva legitimerer en slik særbehandling av brudd på forurensningsloven?

⁵ Ot.prp. nr. 90 (2003-2004) s.431.

⁶ Andenæs (2016) s. 279. Dette støttes av søk på lovdata per 03.12.2019 som viser at forurensningssakene er dominerende, med 34 resultater. Neste på listen med er kulturminneloven med 15 treff.

⁷ Jacobsen (2009) spesielt s. 53-56; Gröning (2016) s. 739-742; Andenæs (2016) s. 273-276.

⁸ Blant annet Rt. 2013 s. 684 (avsnitt 43); Rt. 2007 s. 1684 (avsnitt 41) og Rt. 1998 s. 2011 (siste avsnitt).

1.3 Fremgangsmåte

For å kunne analysere problemstillingene må vi først ha konteksten der de gjør seg gjeldende.

Kapittel 2 vil derfor kort kommentere forurensningslovens system og begrepene «forurensning» og «ulovlig forurensning», samt sette dette i sammenheng med problemstillingene og foretaksstraffinstituttet. Kapittel 3 omhandler foretaksstraff, med vekt på systemet, vilkårene og en presentasjon av «kan»-skjønnet. Forholdet til forurensningsloven vil fortløpende bli kommentert.

Med utgangspunkt i de foregående kapitler vil jeg i kapittel 4 foreta en kritisk analyse av «presumpsjonen» Høyesterett har anvendt de siste drøyt 20 år. Dette er det viktigste og klareste særtrekket ved foretaksstraff for forurensning. Drøftelsen av den vil derfor utgjøre hovedtyngden i oppgaven.

I kapittel 5 vil det knyttes noen bemerkninger til oppgavens funn og dette vil plasseres i bredere kontekst.

1.4 Avgrensning

Lov 13.mars 1981 nr. 6 lov om vern mot forurensninger og om avfall (forurensningsloven - forurl.) utgjør en viktig del av konteksten, først og fremst fordi oppgaven retter seg mot de tilfeller der overtredelse av denne loven oppfyller vilkårene i Lov 20. mai 2005 nr. 28 lov om straff (straffeloven – strl.) § 27. Noen dyptgående redegjørelse for forurensningslovens system og definisjoner er ikke nødvendig. Det sentrale er hvordan de hensyn som underbygger loven, og de interesser den er ment å verne, påvirker vurderingen etter strl. §§ 27 og 28, og da først og fremst i den fakultative vurderingen («kan»-skjønnet).

Opgaven avgrenses mot tematikk som ellers ikke bidrar til å belyse hovedspørsmålene, herunder andre former for miljøkriminalitet, straffereaksjoner og -nivå og straffeteoretisk legitimering av foretaksstraff.

1.5 Metode

Oppgaven tar utgangspunkt i alminnelig juridisk metode først ved fremstillingen av forurensningsloven, og deretter av foretaksstraff. Fra dette rettsdogmatiske utgangspunktet vil det gjøres en kritisk analyse av «presumpsjonen» som etter høyesterettspraksis gjør seg gjeldende i «kan»-skjønnen etter strl. § 27.

Denne analysen anvender flere perspektiv for å gjøre en helhetlig undersøkelse av «presumpsjonen». Her er dens rettskildemessige utvikling sentral, og det krever et historisk blikk for å avdekke dens opprinnelse og hvordan den ble en del av gjeldende rett. Systembetragtninger vil være relevant for å belyse hvordan presumpsjonen passer, eller ikke passer, inn i foretaksstraffens system. Et kritisk metodeperspektiv er nødvendig for å se nærmere på «presumpsjonens» relevans og vekt ved løsning av spørsmålet om straffeansvar i forurensningssaker basert på tidligere drøftelser. Et viktig spørsmål her er hvorvidt «presumpsjonen» underbygges av rettslige verdier som ellers er nødvendige for å legitimere rettskilder.⁹

2. Forurensningsloven og foretaksstraffens aktualitet og formål på miljøområdet

2.1 Definisjon av «forurensning»

Straffeloven § 27 krever at et «straffebud er overtrådt». For forurensningssaker er den grunnleggende straffetrusselen forurl. § 78 første ledd bokstav a. Bestemmelsen lyder:

Med bøter eller fengsel inntil 1 år eller begge deler straffes den som forsettlig eller uaktsomt

- a) har, gjør eller setter i verk noe som kan forurense i strid med denne lov eller forskrifter i medhold av loven

De øvrige alternativer i bokstav b) – e) er ikke nødvendig å drøfte nærmere for mitt formål.

⁹ Monsen (2012) s. 30-35; Nygaard (2004) s. 34-35.

Handlingsalternativene er vide, men det avgjørende er at det resulterer i noe som «kan forurense i strid med denne lov [...]».

Begrepet «forurensning» legaldefineres i forurensningsloven § 6. Hensynet til sammenheng i rettssystemet tilsier at forståelsen av begrepet i andre lover bygger på denne definisjonen.¹⁰ I en strafferettslig kontekst tilsier det strafferettslige legalitetsprinsippet det samme.

Hva som regnes som ulovlig forurensning fremgår av §§ 6, 8, 9 og 11 jf. § 7.

Forurensningsloven § 6 lyder:

«Med forurensning forstås i denne lov:

- 1) tilførsel av fast stoff, væske eller gass til luft, vann eller i grunnen,
- 2) støy og rystelser,
- 3) lys og annen stråling i den utstrekning forurensningsmyndigheten bestemmer,
- 4) påvirkning av temperaturen

som er eller kan være til skade eller ulempe for miljøet.

Som forurensning regnes også noe som kan føre til at tidligere forurensning blir til økt skade eller ulempe, eller som sammen med miljøpåvirkning som nevnt i nummer 1 til 4, er eller kan bli til skade eller ulempe for miljøet».

Ordlyden er vid og rammer nærsagt alle handlinger eller unnlatelser som påvirker omgivelsene.¹¹ Viktigst i definisjonen er imidlertid at denne påvirkningen «er eller kan være til skade eller ulempe for miljøet» jf. første ledd siste punktum. Det er med andre ord potensielle følger og følgene av påvirkningen som avgjør hvorvidt noe skal regnes som forurensning.¹² Begrensningen i § 8 innebærer imidlertid at skaden eller risiko for denne må være kvalifisert utover «vanlig» eller slik som «ikke medfører nevneverdige skader eller ulemper» jf. § 8.

Kvalifiseringen «skade eller ulempe» er her avgjørende. Påvirkning av miljøet som ikke er til skade eller ulempe, eller skaper risiko for dette, er heller ikke forurensning. Forarbeidene

¹⁰ Noe som også kommer frem i forarbeider til andre lover der begrepet anvendes. Blant annet strl. § 240 jf. Ot.prp. nr. 92 (1992-1993) s. 18 andre avsnitt.

¹¹ Jf. Også Rt. 2012 s. 65, avsnitt 48.

¹² Jf. NUT 1977: 1 s. 113 avsnitt 8-9.

vektlegger også at dette er begrunnelsen for at ordlyden er såpass vid. Det er de negative virkningene som skal skille forurensning fra andre former for miljøpåvirkning.¹³

Forarbeidene presiserer dette som uheldige følger, og at hvilke følger som er uheldige må vurderes utfra hvilke interesser loven skal verne.¹⁴ Et naturlig utgangspunkt er § 1 som er lovens formålsbestemmelse.¹⁵ Forurensningsloven § 1 første ledd presiserer lovens formål, mens andre ledd uttrykker hvilken interesse loven skal verne, nemlig «forsvarlig miljøkvalitet». Med dette menes at «forurensninger og avfall ikke fører til helseskade, går ut over trivselen eller skader naturens evne til produksjon og selvfornyelse.» jf. § 1 siste ledd.

Systemet er altså slik at § 78 kommer til anvendelse på forurensning etter § 6, som ikke går inn under § 8 eller 9 og det heller ikke er gitt tillatelse for etter § 11. Forurensningen vil da være ulovlig.

Risikoen for skade eller ulempe har naturlig nok en nedre grense, forarbeidene omtaler dette som at faren ikke kan være helt minimal.¹⁶ Hvor grensen går for at risikoen er tilstrekkelig til at § 78 kommer til anvendelse, må etter rettspraksis «avgjøres konkret, og vil henge sammen med skadepotensialet og omfanget av den potensielle forurensningen».¹⁷

2.2 Forurensningsloven og foretaksstraff: Noen utgangspunkter

Siden «miljøvernåret» 1970 har miljøvern og miljørett fått stadig større aktualitet. Dette akselererte særlig på 80-tallet. Brundtland-rapporten var med på å sette klima og miljø på den internasjonale dagsordenen, og blant annet daværende riksadvokat Rieber-Mohn tok til orde for økt nasjonalt fokus på dette i strafferetten.¹⁸ Dette resulterte blant annet i en generalklausul om miljøkriminalitet i straffeloven i 1993, og at miljøkriminalitet ble et prioriteringsområde i Riksadvokatens årlige rundskriv, noe det fortsatt er.¹⁹ Imidlertid krever

¹³ Ot.prp.nr.11 (1979–1980) s. 95 fjerde avsnitt.

¹⁴ NUT 1977:1 s. 113 avsnitt 9.

¹⁵ Ibid og fra rettspraksis blant annet Rt. 2013 s. 684, avsnitt 23.

¹⁶ Ot.prp. nr.11 (1979-1980) s. 171.

¹⁷ Jf. Rt. 2012 s. 65, avsnitt 40.

¹⁸ Rieber-Mohn (1988); Rieber-Mohn (1989).

¹⁹ Riksadvokaten (2019).

etterforskning og påtale av ulovlig forurensning ofte spesialkunnskap, og at mørketallene for slik kriminalitet er høye er neppe tvilsomt.

Straff etter § 78 er aktuelt også for individer. Likevel er det foretak som har en virkelig stor kapasitet til forurensning. Foretak, uavhengig størrelse, kan forvolde en større potensiell påvirkning på miljøet enn noen enkeltperson. Foretak er dessuten primært drevet av rasjonelle kost-nytte vurderinger og økonomiske incentiver. Det medfører et behov for å sette grenser foretakene må arbeide innenfor, og en tilstrekkelig følbar reaksjon dersom grensene overskrides.

Straffereaksjonen er da et incentiv til å holde seg innenfor disse grensene, og skal i teorien føre til færre overtredelser. Dette er også hovedgrunnen til foretaksstraffens eksistens. I NOU 1989:11 er dette uttalt slik:²⁰

«Det viktigste argumentet for å gjøre foretak strafferettslig ansvarlig er at dette vil kunne gi straffebestemmelsene en økt preventiv virkning»

Forurensningslovens utgangspunkt, at «[i]ngen må ha, gjøre eller sette i verk noe som kan medføre fare for forurensning uten at det er lovlig etter §§ 8 eller 9, eller tillatt etter vedtak i medhold av § 11» jf. § 7 første ledd, utgjør sammen med straffetrusselen i § 78 og den generelle hjemmelen for foretaksstraff i straffeloven § 27 foretakets lovlige handlingsrom. Det sentrale er at forurensning (med unntak fra de mer bagatellmessige former jf. § 8) ikke er tillatt, annet enn der myndighetene har gitt unntak (§ 11).

Foretak har behov for klare rammer, slik at de kan innrette sin virksomhet uten for mange vanskelige grensdragninger. Helt klare er rammene imidlertid ikke, da den endelige vurderingen for om et foretak skal ilegges straffereaksjon baserer seg på fakultativt skjønn. Domstolens vurdering er underlagt svært få begrensninger, hvor det i motsetning til i strafferetten for øvrig, heller ikke stilles krav om skyld. Løsningen vitner om at lovgiver har stort tillitt til at domstolene vil fatte rimelige og velbegrunnede avgjørelser. Samtidig blir domstolens argumentasjon desto viktigere; det er gjennom domstolenes egen praksis at de nærmere rammene for foretaksstraff blir fastlagt.

Praksis viser at Høyesterett konsekvent har understreket at det ikke finnes noen presumpsjon for straffeansvar, verken generelt eller for enkelte lover.²¹ Unntaket er forurensningsloven. I

²⁰ NOU 1989:11 s. 9.

²¹ Jf. Blant annet Rt. 2012 s. 770; Rt. 2015 s. 1505 (arbeidsmiljøloven); Rt. 2000 s. 2023 (kulturminneloven).

saker der forurl. § 78 oppfyller vilkåret om «overtrådt straffebed» i strl. § 27 har Høyesterett med en enkel henvisning til NUT 1977:1 «Utkast til lov om vern mot forurensing og forsøpling med motiver» s. 99 konsekvent slått fast at det foreligger en presumpsjon for straff, selv om vurderingen fortsatt skal være skjønnsmessig.²²

De viktige interesser som er fremhevet i forurensningslovens formålsbestemmelse § 1, innebærer at det her er behov for klare grenser og lite tvetydighet. Likevel er dette et område hvor straff beror på en skjønnsmessig vurdering, som i tillegg har et lite omtalt unntak i form av en presumpsjon. Dette kan skape juridisk usikkerhet som kan vanskeliggjøre foretakenes virksomhet. Viktigere er det at slik usikkerhet kan ramme miljøet.

Jeg har ikke funnet noen forfattere som omtaler «presumpsjonen» nærmere. Mitt forsøk på analyse er spesielt begrunnet i de viktige interessene forurensningsloven skal verne og strafferettens behov for klare hjemler.

3 Foretaksstraff: Hensyn, system og vilkår

3.1 Introduksjon

Foretaksstraffen er bygd opp slik at det er to grunnvilkår, og deretter en «kan»-vurdering som avgjør hvorvidt foretaket skal straffes. Det er i denne siste delen at «presumpsjonen» gjør seg gjeldende. Dette systemet danner derfor en nødvendig kontekst til vurderingen av «presumpsjonen». Kapitlet skal fungere som et springbrett inn i oppgavens sentrale spørsmål, og utgjør et deskriptivt bakteppe til en kritisk vurdering. Forholdet til forurensningsloven kommenteres fortløpende.

3.2 Hva er foretaksstraff?

Som navnet tilsier er foretaksstraff straffeansvar for foretak. Mest relevant er selskap, men ansvaret er ikke begrenset til slike.²³ Det sentrale er at straffeansvaret retter seg mot juridiske personer, og ikke individer, slik som strafferetten ellers.²⁴

²² Jf. Rt. 1998 s. 1102, siste side; Rt. 2013 s. 684, avsnitt 43; Rt. 2007 s. 1684, avsnitt 41.

²³ Strl. § 27 andre ledd.

²⁴ Gröning (2016) s. 738.

Særegenhetene ved foretaksstraff skriver seg fra at foretak ikke har noen egenvilje, slik vi i strafferetten ellers forutsetter at individer har. Dette selv om vi «personifiserer» juridiske personer i dagligtalen. Som Andenæs formulerer det:²⁵

«... når en taler om “foreningens beslutninger”, “aksjeselskapets virksomhet”, “kommunens” tilbud osv., er dette en billedlig uttrykksmåte som er praktisk og lettvent, men som ikke dekker en tilsvarende psykologisk realitet».

Den psykologiske realiteten er at foretakets «vilje» er avledet fra de individene som til sammen utgjør foretaket og handler på dets vegne og innenfor foretakets kontekst.²⁶ Det er ikke en egentlig vilje, men en samling personer, strukturer, retningslinjer og handlinger. På den måten blir også straffansvaret ved foretaksstraff avledet fra noen som handlet «på vegne av et foretak».²⁷ Det gjelder enten enkeltindivider, identifiserbart eller anonymt, eller ved kumulative feil. Når vilkårene for foretaksstraff er oppfylt er det ikke egentlig foretaket som juridisk person som har gjort noe straffbart.

Et omdiskutert tema i juridisk teori er hva som legitimerer at man straffer foretaket. Dette vil ikke bli problematiseres her. Legitimeringsgrunnene for foretaksstraff er en diskusjon om underliggende hensyn, strafferettslige prinsipper og menneskerettigheter, og er ikke relevant for analysen i denne oppgaven.

Reaksjonen dersom et selskap blir idømt foretaksstraff er vanligvis bot, men også rettighetstap kan tenkes. Inndragning etter straffeloven kapittel 13, som ikke er straff, er derimot praktisk. Reaksjoner faller utenfor mitt tema.

3.3 Hensyn som underbygger instituttet foretaksstraff

En av de dominerende begrunnelsene for straff er at den medfører at uønskede handlinger bærer med seg en risiko for å bli påført et onde, og straffrisikoen gjør handlingen mindre attraktiv. Straffen er ment å styre borgeres atferd, og straffetrusselen er viktigst før en kriminell handling blir begått. Den er med andre ord ment å være preventiv.²⁸

²⁵ Andenæs (2016) s. 273-274.

²⁶ Høivik (2012) s. 22-23 omtaler dette som en mulig «psykologisk identifikasjonsprosess».

²⁷ § 27 første ledd.

²⁸ Gröning (2016) kapittel 2. Teorier om begrunnelse for straff er betydelig mer sammensatte. Prevensjonstanken er imidlertid det relevante for spørsmålene i denne oppgaven.

Det er blitt reist velbegrunnede spørsmål ved den allmennpreventive virkningen når det gjelder enkeltmennesker. Vi styres av impulser, følelser, gener, og bakgrunn. Av den grunn er en stor andel av de straffbare handlinger lite gjennomtenkte eller utført i affekt. Vi er ikke alltid rasjonelle aktører. Hvilken preventiv virkning straffetrusselen utgjør, er derfor usikkert. Straff mot enkeltmennesker underbygges imidlertid også av andre hensyn.²⁹

Foretak styres av enklere mekanismer. De er stiftet for konkrete hensikter og mål, og beslutningsprosessene er (som regel) tregere og basert på rasjonalitet, ofte profitt hensyn. Straffetrusselen kommer da inn som en sentral motvekt til profittøkende snarveier. Den preventive effekten ved foretaksstraff anses da også for å være stor, og et hovedargument for instituttet.³⁰ Der lovovertrедelser medfører en risiko for uopprettelige skader på viktige interesser som liv, helse og miljø er den preventive effekten spesielt viktig.

Foretaksstraffen skal også motvirke ansvarspulverisering. Foretakskonstruksjonen bygger på en fordeling av oppgaver mellom personer på forskjellig nivå i en organisasjon. Ved en overtredelse kan dette gjøre det vanskelig å identifisere hvem som er ansvarlig. Det er uheldig om foretak kan styre unna straff ved å gjøre organisasjonsstrukturen komplisert. Ofte er det også flere som med varierende grad av skyld har bidratt i årsakssammenhengen som ledet til lovbruddet, og det kan være vanskelig å vite hvem som er innenfor eller utenfor denne gruppen.³¹ Hensynet til etterforskning og bevisbedømmelse tilsier også at slike trekk ved foretakskonstruksjonen ikke skal medføre straffrihet.

3.4 Adgangen til å ilegge foretaksstraff

3.4.1 Foretaksstraffens system

Foretaksstraff er hjemlet i straffeloven § 27 første ledd som lyder:

«Når et straffebed er overtrådt av noen som har handlet på vegne av et foretak, kan foretaket straffes. Det gjelder selv om ingen enkeltperson har utvist skyld eller oppfylt vilkåret om tilregnelighet, jf. § 20».

Bestemmelsen har to grunnvilkår. For det første at et «straffebed er overtrådt», og for det andre at overtredelsen er gjort av «noen som har handlet på vegne av et foretak». Dersom

²⁹ Mange av disse er trukket frem i Ot.prp. nr. 90 (2003-2004) s. 81.

³⁰ NOU 1989: 11 s. 10.

³¹ Ibid.

begge er oppfylt så «kan» foretaket straffes. Hva som menes med «foretak» defineres i § 27 andre ledd, og faller utenfor fremstillingen her.

3.4.2 “Straffebud er overtrådt”

Det er i utgangspunktet ingen begrensninger på hvilket straffebud som kan være overtrådt.³² De mest nærliggende er imidlertid de straffebudene selskaper er nærmest å bryte. Typisk er arbeidsmiljø- og miljølovgivning samt korrupsjon og økonomisk kriminalitet.³³ Så lenge vilkårene er oppfylt er likevel alle straffebud mulige grunnlag for foretaksstraff.³⁴

Det er diskutert i teorien hvordan de underliggende straffbarhetsvilkårene skal forstås ved vurderingen av om et «straffebud er overtrådt» etter § 27. Ordlyden peker dithen at de alminnelige vilkårene må være overtrådt. Som enkelte teoretikere har påpekt, er det problematisk å skulle ta stilling til om gjerningsbeskrivelsen er oppfylt uten også å vurdere forsettet.³⁵ Ved innføring av en generell hjemmel for foretaksstraff i lov 22. mai 1902 nr. 10 almindelig borgerlig straffelov (straffeloven 1902 -strl. 1902) § 48 a i 1991, ble det derfor i juridisk teori diskutert om denne oppstilte et krav om subjektiv skyld. På dette tidspunktet varierte bestemmelsene om foretaksstraff i særlovgivningen, slik at tidligere teori ikke ga definitive svar. Juridisk teori fra perioden tyder på at det bærende synspunktet var at foretaksstraff ikke krevde subjektiv skyld.³⁶ Dette endre seg ved Rt. 2002 s. 1312. Høyesterett slo her fast følgende:³⁷

«For at foretaksstraff skal kunne anvendes, må det enten foreligge skyld – forsett eller uaktsomhet – hos en enkeltperson som handler på vegne av foretaket, eller anonyme og/eller kumulative feil».

Straffeloven 2005 § 27 sier nå eksplisitt at det ikke foreligger et slikt krav: «Det gjelder selv om ingen enkeltperson har utvist skyld eller oppfylt vilkåret om tilregnelighet» jf. første ledd siste punktum. Forarbeidene presiserer dette ytterligere: «Skyldkravet i straffebudet har ingenting å si for adgangen til å straffe et selskap».³⁸

³² Matningsdal (2015) s. 236.

³³ Ot.prp. nr. 90 (2003-2004) s. 239.

³⁴ Ibid

³⁵ Gröning (2016) s. 757; Matningsdal (2015) s. 239.

³⁶ Andenæs (1997) s. 256-257.

³⁷ Rt. 2002 s. 1312, s. 1319.

³⁸ Ot.prp. nr. 90 (2003-2004) s. 432.

Denne endringen innebærer at en stor del av straffansvarsvurderingen er flyttet tilbake i “kan” skjønnet, slik det var før Rt. 2002 s. 1312.³⁹ Dersom det eksempelvis foreligger en objektiv overtredelse av forurl. § 78 er vilkåret normalt uproblematisk.

Etter forarbeidene må det likevel være en nedre grense av skyld før vilkåret kan anses oppfylt. Hendelige uhell og force majeure skal fortsatt ikke kunne danne grunnlag for straff.⁴⁰ Straffeansvaret er slikt sett ikke helt objektivt. Hvor grensen går mellom hendelig uhell og overtredelse uten skyld som likevel oppfyller vilkåret er usikkert, og en kilde til kritikk i teorien.⁴¹

Ved foretaksansvar er det ikke noe tilregnelighetskrav, men dersom det foreligger straffrihetsgrunn er overtredelsesvilkåret som regel ikke oppfylt.⁴²

3.5.3 Noen har handlet “på vegne av foretaket”

Ordlyden «på vegne av foretaket» tilsier for det første at den handlende må ha en tilknytning til foretaket, og for det andre at selve handlingen er gjort som en del av utførelsen av den rollen personen(e) har i foretaket. Dette kan klassifiseres som krav om personell og funksjonell tilknytning.⁴³

I den personelle tilknytningen ligger det at det må være rettsforhold mellom den handlende og foretaket. Kravet formuleres ofte som et krav om «positiv hjemmel for å handle», enten avtale, sedvane eller lov.⁴⁴ Det innebærer at både medlemmer av foretakets organer, ansatte og selvstendige oppdragstakere har personell tilknytning.⁴⁵

Handlinger som er klart illojale mot foretaket er i utgangspunktet ikke gjort «på vegne» av det.⁴⁶ Grensene for den funksjonelle tilknytningen er likevel noe uklar, og må forstås i sammenheng med det preventive hensynet som underbygger foretaksstraffinstituttet. Det

³⁹ Andenæs, (2016) s. 278.

⁴⁰ Ot.prp. nr. 90 (2003-2004) s. 423.

⁴¹ Se blant annet Gröning (2016) s. 747 og Matningsdal (2015) s. 239-240.

⁴² Andenæs (2016) s. 278-279; Gröning (2016) s. 748 nyanserer dette noe.

⁴³ Høyvik (2012) s. 235 og 267.

⁴⁴ Ot.prp. nr. 90 (2003-2004) s. 431.

⁴⁵ Ot.prp. nr. 27 (1990-91) s. 18; Høyvik (2012) s. 236.

⁴⁶ Matningsdal (2015) s. 234.

medfører at instruksbrudd ansvarliggjør foretaket med mindre det ikke kunne forutses at instruksene ville bli brutt.⁴⁷ Terskelen for dette er høy.⁴⁸

Vilkåret utgjør koblingen mellom overtredelse/overtrådelse og foretaket, og skaper grunnlaget for den identifikasjon som gjør at foretaket straffes for enkeltindividets handlinger.⁴⁹

Vilkåret er mest treffende der det er snakk om bestemte gjerningspersoner. Vilkåret har likevel en side til organisasjonen som helhet. Som Høyvik skriver:⁵⁰

«Grunnvilkåret [...] markerer grensen til overtrådelser som ligger utenfor en naturlig rekkevidde av organisatoriske tiltak».

Denne grensen går altså der foretaket ikke lenger via organisatoriske tiltak kan påvirke den handlende. Tilknytningen mellom den eller de som handler og foretaket er da så liten, eller ikke eksisterende, at straff neppe kan ha noen preventiv effekt.

3.6 «Kan»-skjønnet

3.6.1 Utgangspunktet for vurderingen

Vilkårene er bare en inngang til å kunne vurdere om straffeansvar er hensiktsmessig. Det skal foretas en «bred, skjønnsmessig helhetsvurdering»,⁵¹ som tar utgangspunkt i, men ikke er begrenset til, momentene i strl. § 28. Det skiller foretaksstraff fra strafferetten for øvrig, hvor oppfyllelse av straffbarhetsvilkårene kun unntaksvis ikke fører til straff.

At straffespørsmålet beror på en slik konkret vurdering kan begrunnes i utfordringene ved å konstruere en ansvarsform som er tilstrekkelig bred og samtidig ikke rammer urimelig. Det er valgt en løsning hvor grunnvilkårene har en lav terskel, og det er deretter overlatt til domstolen å vurdere om foretaksstraff er hensiktsmessig basert på det konkrete faktum. Dette illustrerer viktigheten av at straff vurderes konkret, og kan forklare hvorfor Høyesterett har

⁴⁷ Ot.prp. nr. 27 (1990-1991) s. 18 første avsnitt.

⁴⁸ Se Rt. 1993 s. 459 hvor foretaket ble frikjent for å ha gjort «gjort alt det kunne» sammenliknet med Rt. 2007 s. 1684 hvor foretaket ble dømt for instruksjonsbrudd av en ansatt. Foretaket hadde nettopp ikke gjort «alt de kunne».

⁴⁹ Høyvik (2012) s. 230.

⁵⁰ Høyvik (2012) s. 231.

⁵¹ Rt. 2013 s. 1025, avsnitt 27.

vært tilbakeholden med å oppstille noen presumpsjon for straff i den fakultative vurderingen.⁵²

3.6.2 Paragraf 28 bokstav a): «straffens preventive virkning»

For enkelthetens skyld kan man si at moment a) skal ivareta foretaksstraffens overordnede formål, mens b) til e) retter vurderingen mot handlingen og situasjonen den springer ut av.⁵³ Disse kan sees som en presisering av momenter som er relevant for a). Desto mer disse gjør seg gjeldende jo større preventiv effekt vil straffen kunne ha. Momentene f) til h) omhandler øvrige omstendigheter ved spørsmålet om foretaksstraff er hensiktsmessig. Disse er mindre relevant for oppgaven og kommenteres ikke særskilt her.

Grunnlaget for foretaksstraffen er at straffeansvaret og reaksjonsnivået skal virke avskrekkende og normdannende.⁵⁴ Ved vurdering etter «kan»-skjønnnet, er derfor behovet av en preventiv straff, og effektiviteten av denne, det overordnede vurderingstema.⁵⁵

3.6.3 Paragraf 28 bokstav b): «lovbruddets grovhet, og om noen som handler på vegne av foretaket, har utvist skyld»

Overtredelsens grovhet er spesielt viktig ved straffutmåling, men sier også noe om behovet for å reagere med straff. Spesielt for overtredelser av arbeidsmiljøloven og forurensningsloven har Høyesterett fremhevet at de viktige interessene bestemmelsene skal verne tilsier straffeansvar. Når Høyesterett i Rt. 2007 s. 1684 konkluderer med straffeansvar, er det i stor grad begrunnet i risikoen ammoniakk medfører for liv og helse. Det var da ikke tilstrekkelig med en muntlig instruks fra ledelsen (som ikke ble fulgt).⁵⁶ Det samme fremheves av førstvoterende i Rt. 2015 s. 1504; arbeidsmiljøloven skal verne lignende interesser. Tilsvarende grunntanke kan kanskje også trekke i motsatt retning jf. Rt. 1993 s. 459. De interesser tolloven skal verne er mindre viktige sammenliknet med liv og helse, og behovet for å reagere blir tilsvarende redusert.

⁵² Andenæs (2016) s. 282, med videre henvisninger.

⁵³ Gröning (2016) s. 758.

⁵⁴ Ot.prp. nr. 27 (1990-1991) s. 34.

⁵⁵ Gröning (2016) s. 758.

⁵⁶ Rt. 2007 s. 1684, avsnitt 46.

Overtredelsens grovhet henger naturlig sammen med om noen har utvist skyld. Om ingen burde og kunne handlet annerledes, mister straffeansvaret sin preventive virkning. Da er det er det også liten grunn til å straffe.⁵⁷

Hvor tungtveiende må skyldmomentet gjøre seg gjeldende før domstolen konkluderer med at straff skal anvendes? Uttalelser fra rettspraksis tilsier at terskelen er lav. I den nevnte Rt. 1993 s. 459 ble foretaket frikjent fordi de hadde gjort «gjort alt det kunne», og i Rt. 2015 s. 1504 fremhever andrevoterende på vegne av mindretallet på to dommere at den preventive effekten i saken vil være liten og at «[s]elv ikke en mønstergyldig bedrift kan sikre seg helt mot at ulykker skjer». Foretaket ble idømt bot under dissens 3-2.

3.6.4 Paragraf 28 bokstav c): «om foretaket ved retningslinjer, instruksjon, opplæring, kontroll eller andre tiltak kunne ha forebygget lovbruddet»

Momentet minner om b), men retter vurderingen mer mot selve organisasjonsstrukturen, og manglende systemer for å (innen rimelige grenser) unngå overtredelser.⁵⁸ Som det fremheves i Rt. 2008 s. 996, har prevensjonshensynet en side «som ikke må oversees, nemlig den virkning som består i en stadig innskjerping og oppstramming av rutiner, instruksjer og retningslinjer».⁵⁹

3.6.5 Paragraf 28 bokstav d): «om lovbruddet er begått for å fremme foretakets interesser» og bokstav e): «om foretaket har hatt eller kunne ha oppnådd noen fordel ved lovbruddet»

Motivet for handlingen er naturlig nok sentralt sett hen til prevensjonshensynet. Ordlyden er noe uheldig, da den kan skape inntrykk av at handlingens hensikt må være lovbrudd, slik skal den ikke forstås. Momentet gjør seg gjeldende så lenge handlingens hensikt var å fremme foretakets interesser.⁶⁰ Moment e) henger nært sammen med bokstav d).

⁵⁷ Andenæs (1997) s. 256-257.

⁵⁸ Høyvik (2012) s. 25.

⁵⁹ Rt. 2008 s. 996, avsnitt 36.

⁶⁰ Ot.prp .nr 90 (2003-2004) s. 432; Matningsdal (2015) s. 264-265.

Bokstav e) og d) fremhever momenter som var sentrale også etter den gamle foretaksstraffebestemmelsen i forurl. § 80. Tredje ledd lød:

«Ved utmålingen av bøtestraff etter første ledd skal det blant annet legges vekt på om overtredelsen er foretatt for å fremme virksomhetens interesser eller om virksomheten har hatt fordel av overtredelsen».

Dette gjaldt også flere andre særlover på den tiden, blant arbeidsmiljøloven § 87 andre ledd. Det kan derfor ikke være snakk noe særtrekk for forurensningstilfellene.

Ingen av kildene jeg har undersøkt gir grunnlag for den slutning at det finnes andre særlig kjennetegn ved forurensningssaker. Det at forurensningsloven verner særlig viktige verdier, og at den preventive effekten forutsettes å være stor, er momenter som i utgangspunktet gjelder like fullt på andre rettsområder, blant annet arbeidsmiljøloven. Et viktig unntak er imidlertid «presumpsjonen» for straff. Den vil undersøkes nærmere i det følgende.

4. Nærmere om «kan» skjønnet ved brudd på forurensningsloven: Presumpsjon for straff

4.1 Eksistensen av en presumpsjon for straff

Med utgangspunkt i det som er skrevet så langt ville det være nærliggende å tenke at Høyesterett, dersom de skulle statuere en presumpsjon, ville operert med denne på alle områder der de underliggende hensyn gjorde seg særlig gjeldende (viktige verdier, antatt betydelig preventiv effekt). En presumpsjon for straff skulle da ha like gode grunner for seg for eksempel for overtredelse av arbeidsmiljøloven som forurensningsloven.

Selv om veien til straffeansvar er kortere der disse hensynene gjør seg gjeldende (sentrale som de er i «kan» vurderingen jf. § 28), har Høyesterett eksplisitt statuert en slik presumpsjon kun for forurensningssaker. Dette går igjen i Rt. 2013 s. 684 (avsnitt 43), Rt. 2007 s. 1684 (avsnitt 41) og Rt. 1998 s. 2011 (siste avsnitt), som alle anvender en presumpsjon for foretaksstraff med utgangspunkt i en uttalelse i NUT:1977:1 side 99, hvor departementet skriver:

«[...] det må være hovedregelen at selskapsstraff idømmes når det først foreligger en overtredelse av loven».⁶¹

Samtidig har Høyesterett konsekvent avfeid eksistensen av en slik presumpsjon når det kommer til andre rettsområder, også der tilsvarende hensyn gjør seg gjeldende, selv om påtalemyndigheten iherdig har argumentert for at en slik presumpsjon må få virkning også der.⁶² I disse dommene legger Høyesterett eksplisitt til grunn at «presumpsjonen» eksisterer, men kun for forurensningstilfellene. Det foreligger i hvert fall 6 høyesterettsavgjørelser der presumpsjonens eksistens for brudd på forurensingsloven blir bekreftet.⁶³ Den er med andre ord gjort til en del av gjeldende rett gjennom høyesterettspraksis og domstolens autoritative plass i rettssystemet.⁶⁴

Denne situasjonen reiser en rekke spørsmål. Hvilket rettsgrunnlag har egentlig denne presumpsjonen og hva begrunner en slik forskjellbehandling av områder der de samme underliggende hensyn skulle tilsi likebehandling? Hva er det materielle innholdet av «presumpsjonen», hvor langt strekker den seg, og hvilken betydning har den i «kan» skjønnet? Dette skal undersøkes i det følgende.

4.2 Grunnlag for presumpsjonen

Høyesterett viser første gang til eksistensen av en slik presumpsjon i Rt. 1998 s. 2011. Saken omhandlet herredsrettens lovanvendelse i en sak om foretaksstraff for forurensning ved utslipp av fenolholdig lut fra et oljeraffineri. Høyesterett konkluderer først med at det foreligger et brudd på forurensningsloven § 78. Deretter opphever domstolen herredsrettens dom, men finner at den selv ikke kan avsi ny dom da faktum gjengitt av både herredsretten og lagmannsretten er for lite utfyllende. Høyesterett bestemte dermed at saken skulle behandles på nytt av herredsretten. Høyesteretts ratio decidendi er da over, retten har konkludert.

I et påfølgende obiter dictum gir likevel førstvoterende noen retningslinjer til den «kan» vurderingen etter § 48 a herredsretten må gjøre dersom den finner at Statoil har brutt forurensningsloven § 78. Førstvoterende viser til NUT 1977:1 «Utkast til lov om vern mot

⁶¹ NUT 1977:1 s. 99 avsnitt 5.

⁶² Jf. blant annet Rt. 2012 s. 770 og Rt. 2015 s. 1504 (arbeidsmiljøloven); Rt. 2008 s. 996 (revisorlovgivning); Rt. 2000 s. 2023 (Kulturminnelovgivning).

⁶³ Ibid, samt Rt. 1998 s. 2011; Rt. 2007 s. 1684; Rt. 2013 s. 684.

⁶⁴ Grunnloven § 88 første ledd; Nygaard (2004) s. 48.

forurensning og forsøpling med motiver» (forurensningsloven) s. 99 og uttaler at «[d]enne vurdering må, etter min mening, ha som utgangspunkt forutsetningen i motivene».

Forutsetningene i motivene er som allerede nevnt:

«[...]det må være hovedregelen at selskapsstraff idømmes når det først foreligger en overtredelse av loven».⁶⁵

Høyesterett kommenterer ikke nærmere hva som kan begrunne en slik presumpsjon på forurensningslovens område. Domstolen trekker kun uttalelsen frem som en retningslinje for herredsretten når den skal gjør sin nye vurdering av om foretaksstraff skal ilegges. Senere rettspraksis betegner uttalelsen i NUT 1977:1 s. 99 på flere måter, men hyppigst som en presumpsjon. Jeg anvender derfor den betegnelsen.

Noen tidligere avgjørelse hvor «presumpsjonen» blir nevnt kan jeg ikke finne. Jeg legger til grunn at den stammer fra NUT 1977:1 s. 99 og at den blir trukket frem i lyset i Rt. 1998 s. 2011.⁶⁶

4.3 Hva sier rettskildene om «presumpsjonen»?

Et naturlig sted å begynne en undersøkelse av «presumpsjonen» er ved å vurdere kildene der den omtales. Er det gitt noen begrunnelse for en slik innsnevring av den fakultative vurderingen ved forurensningsloven?

Noen rettsavgjørelse hvor Høyesterett går lengre i en vurdering av uttalelsen fra NUT 1977:1 s. 99, enn Rt. 1998 s. 2011, er ikke å finne. I en sak skrives til og med at «presumpsjonen» bygger på «klare uttalelser» i forarbeidene, og da er det tilsynelatende ikke noen grunn for domstolen til å se nærmere på den.⁶⁷ Slik ukritisk anvendelse av forarbeidene har medført at verken uttalelsens rettskildemessige relevans, vekt eller begrunnelse er drøftet i rettspraksis. Høyesterett sier svært lite om «presumpsjonen», men legger den ukritisk til grunn som gjeldende rett.

Det nærmeste en kommer noen begrunnelse er i Rt. 2007 s. 1684. Retten trekker først frem presumpsjonen med utgangspunkt i NUT 1977:1, og underbygger dens relevans ved å

⁶⁵ NUT 1977:1 s. 99.

⁶⁶ Den nevnes for eksempel ikke i Rt. 1988 s. 1356.

⁶⁷ Rt. 2008 s. 996, avsnitt 25.

henvise til Rt. 1998 s. 2011. Domstolen ser deretter hen til Ot.prp. nr. 11 (1979-1980) og uttaler:

«I proposisjonen til loven pekes det på at det er sentrale og stadig viktigere verdier som skal vernes av forurensningslovgivningen, og at man er innenfor et område hvor det er rimelig grunn til å anta at straffetrusler kan ha en reell preventiv betydning, fordi utslippene ofte skjer fra økonomisk virksomhet som drives ut fra rasjonelle motiver».⁶⁸

Uttalelsen synes i og for seg å underbygge presumpsjonen, og gi den en form for begrunnelse. Samtidig kan grunnene som oppgis like fullt begrunne en presumpsjon for straff for brudd på arbeidsmiljøloven. Slik jeg ser det er ikke dette en tilstrekkelig begrunnelse for forskjellsbehandling mellom rettsområder hvor foretaksstraff er «særlig praktisk».⁶⁹ Høyesterett nevner heller ikke i Rt. 2007 s. 1684 at Ot.prp. nr. 11 (1979-1980) er helt taus om noen presumpsjon for straff, til tross for at en slik særbehandling av forurensningsloven utvilsomt ville vært relevant å drøfte i proposisjonen.

Her skulle man tro at juridisk teori hadde kommet på banen og omtalt presumpsjonen nærmere, men selv de tyngste strafferettsteoretikere og eksperter på foretaksstraff omtaler dette like lite som Høyesterett gjør det. En gjennomgang av relevant litteratur som er å finne på juridisk bibliotek i Oslo viser at verken Høivik,⁷⁰ Matningsdal,⁷¹ Gröning,⁷² eller Andenæs,⁷³ behandler dette nærmere. Der den i det hele tatt omtales, nøyer forfatterne seg med å henvise til NUT 1977:1 s. 99, Rt. 2007 s. 1684 og førstvoterendes sitat av proposisjonen (Ot.prp.nr.11 (1979-1980)). Selv Knut Bergos omfangsrike verk «Høyesteretts Forarbeidsbruk» som nevner Rt. 1998 s. 2011, der «presumpsjonen» tas frem i et obiter dictum, sier ikke annet enn at avgjørelsen er et eksempel på at «retten bruker forarbeidssignaler som antyder på hvilke felter lovgiver anser det allmennpreventive som viktig og virkningsfullt».⁷⁴

Nærmere kommer man i utgangspunktet ikke en begrunnelse av «presumpsjonen» verken fra Høyesterett eller teoriens side. Kort oppsummert er forurensning et område der

⁶⁸ Rt. 2007 s. 1684, avsnitt 41.

⁶⁹ Ot.prp. nr. 90 (2003-2004) s. 431 andre avsnitt.

⁷⁰ Høivik (2012), nå skal det sies at boken ikke omhandler «kan» skjønnet.

⁷¹ Matningsdal (1996) s. 109; og Matningsdal (2015) s. 260.

⁷² Gröning (2016) s. 756.

⁷³ Andenæs (2016) nevner ikke «presumpsjonen» overhodet.

⁷⁴ Bergo (2000) s. 847.

straffetruselen skal verne viktige verdier, og kan ha en reell preventiv betydning. Dette minner om følgende uttalelse fra Høyesterett i en sak om brudd på arbeidsmiljøloven, Rt. 2015 s. 1504:⁷⁵

«Selv om det skal skje en konkret og individuell vurdering, er overtredelser av arbeidsmiljølovens bestemmelser til vern av liv og helse – som foreliggende sak gjelder – et område hvor foretaksstraff er særlig egnet. Begrunnelsen for dette er at straffetrusler på dette området kan ha en reell preventiv betydning»

I avsnittet over (35) avkreftet domstolen at presumpsjonen for straff for forurensning hadde overføringsverdi til arbeidsmiljøloven, selv om de samme hensyn som begrunner straff gjør seg gjeldende. Begrunnelsen var at praksis for foretaksstraff for brudd på arbeidsmiljøloven klart legger opp til et «konkret skjønn».⁷⁶ Hadde det ikke vært for «presumpsjonen» ville det samme vært gjeldende for forurensningsloven, dette skjønnnet er jo en viktig del av foretaksstraffens system. Betyr dette at det konkrete skjønnnet er mer bundet der «presumpsjonen» gjør seg gjeldende? Det kommenteres nærmere under i kapittel 4.5.1. For meg virker det som om Høyesterett aksepterer eksistensen av en særegen presumpsjon for straff ved forurensning utfra en forestilling om at det er et uttrykk for lovgivers vilje.

4.4 En historisk undersøkelse av NUT 1977:1

Etter dette er det naturlig å reise spørsmålet om hvorvidt uttalelsen i NUT 1977:1 på s.99 i realiteten er et uttrykk for lovgiverviljen. Bygger «presumpsjonen» virkelig på «klare uttalelser i forarbeidene»?⁷⁷ Dette nødvendiggjør en gjennomgang av «presumpsjonens» tilblivelse og utvikling. For å enklere presentere undersøkelsen er det vedlagt en tidslinje med hovedtrekk som vedlegg til oppgaven.

Hvis Høyesterett i Rt. 2007 s. 1684 ikke hadde gått rett videre til ot.prp. nr. 11 (1979-1980), men derimot sett noe nærmere på NUT 1977:1, er det ikke sikkert retten ville konkludert like raskt med at en slik presumpsjon foreligger. NUT 1977:1 s. 99 der «presumpsjonen» blir nevnt er til straffebestemmelsen i forurensningsloven som på den tid var foreslått objektiv og inntatt i lovutkastets § 70. Bestemmelsen var foreslått objektiv på samme måte som den

⁷⁵ Rt. 2015 s. 1504, avsnitt 36.

⁷⁶ Rt. 2015 s. 1504, avsnitt 35 som viser til Rt. 2012 s. 770, avsnitt 18, som igjen viser til Rt. 1981 s. 1112.

⁷⁷ Rt. 2008 s. 996, avsnitt 25.

någjeldende regel om foretaksstraff er det, altså uten hensyn til om det foreligger subjektiv skyld hos noen «som har handlet på vegne» av foretaket.⁷⁸ Her det essensielt å huske at forurensningsloven ikke trådte kraft før 1. oktober 1983.

Etter at forurensningsloven var vedtatt, men før den trådte i kraft, ble en rekke bestemmelser endret ved en endringslov 15. april 1983.⁷⁹ Herunder regelen i § 70 om objektivt straffeansvar for foretak. Straffebestemmelsen ble flyttet til § 80 og endret til en bestemmelse med krav om subjektiv skyld. Om begrunnelsen for endringen skriver departementet:⁸⁰

«Selv om det er på det rene at det ikke er meningen å ramme hendelige uhell o.l., har departementet kommet til at bestemmelsen slik den står vil kunne ramme urimelig i enkelte tilfelle. Departementet mener dessuten at det er tvilsomt om en så vidt streng straffebestemmelse kan begrunnes i noe sterkt praktisk behov. En har derfor kommet til at bestemmelsen bør endres slik at straffansvaret for sammenslutninger m.v. bare kommer til anvendelse dersom det er utvist subjektiv skyld av noen som har handlet på vegne av sammenslutningen»

Begrunnelsen var dermed at en rent objektiv regel, selv med unntak for force majeure og hendelig uhell, kan ramme urimelig. For de fleste praktiske situasjoner for foretaksstraff vil man fortsatt kunne straffe, fordi også anonyme og skjulte feil dekkes.⁸¹ Også for den nye straffebestemmelsen var foretaksstraffen fakultativ, men noen presumpsjon, eller hovedregel nevnes ikke med et ord i proposisjonen. Før ikrafttredelse ble dermed loven endret på en slik måte at uttalelsen fra NUT 1977:1 s. 99, som gjelder en objektiv regel, etter mitt syn mistet sin relevans. «Presumpsjonen» manglet fra da av en lovtekst å være forarbeidene til. Koblingen mellom lovtekst og forarbeid, som gjør sistnevnte relevant ved lovtolkningen, er da borte. I stedet for å være et uttrykk for lovgivervilje, er dermed presumpsjonsuttalelsen koblet til en lovtekst lovgiver gikk bort fra før loven trådte i kraft 01.10.1983.

Uttalelsen i NUT 1977:1 s. 99 er forarbeid til en bestemmelse som var vedtatt av lovgiver, men ble grunnleggende endret før loven trådte i kraft. Fra ikrafttredelse av forurensningsloven, og inntil vi fikk en generell hjemmel for foretaksstraff i strl. 1902 § 48 a

⁷⁸ NUT 1977:1 s. 99.

⁷⁹ Lov 15. april 1983 nr. 21. Loven er gjengitt på lovdata med noen forvirrende datohenvisninger. Heriblant at den tredde i kraft 8.februar 1980, i så fall er det ikke rart at de øvrige forarbeidene til forurensningsloven er tause om en «presumpsjon». Rt. 1988 s. 1102 omtaler den imidlertid som å ha trådt i kraft 15.april 1983. Det må være trygt å gå utfra at det stemmer.

⁸⁰ Ot.prp. nr. 1 (1982-1983) s. 10.

⁸¹ Eriksen (1991) s. 82 påpeker at kumulative feil falt utenfor bestemmelsen om foretaksstraff i forurl. § 80.

i 1991, kan det neppe være tvil om at uttalelsen i NUT 1977:1 var irrelevant i saker om foretaksstraff for forurensning. «Presumpsjonen» ble da heller ikke nevnt av Høyesterett før lenge etter ikrafttredelsen av strl. 1902 § 48 a, i Rt. 1998 s. 2011.

For å underbygge at «presumpsjonen» var irrelevant i perioden mellom 01.10.1983 (forurensningsloven trer i kraft), til 15.10.1991 (da strl. 1902 kapittel 3a om foretaksstraff trer i kraft), kan nevnes Rt. 1988 s. 1356.⁸² Saken omhandlet spørsmål om foretaksstraff etter dagjeldende forurl § 80, som inneholdt et skyldkrav. Faktum var kort forklart at det ved frakting av salpetersyre ble valgt feil type bil. Denne var belagt med en type gummi som reagerte med syren og produserte nitrogendioksydgass. Høyesterett konkluderte med foretaksstraff. Det som er relevant her, er imidlertid at skyldkravet var det samme som det som gjaldt etter innfortolkningen av et skyldkrav i strl. 1902 § 48 a, i Rt. 2002 s. 1312. Slik var skyldkravet også på tidspunktet for både Rt. 2013 s. 684 og Rt. 2007 s. 1684 hvor «presumpsjonen» trekkes frem (avsnitt 41 og 43).⁸³ At Høyesterett i Rt. 1988 s. 1356 ikke trekker frem «presumpsjonen» er neppe fordi det var unødvendig for resultatet. Det kan nok heller begrunnes i at tiden allerede da var gått fra uttalelsen i NUT 1977:1 s. 99, og at Høyesterett den gang var klar over dette.

For ytterligere å underbygge at «presumpsjonen» var irrelevant i denne perioden kan nevnes at det ble skrevet to grunnleggende artikler om forurensningsloven og straff rundt 1990, og ingen av disse nevner «presumpsjonen» eller NUT 1977:1 s. 99. Daværende Riksadvokat Rieber-Mohn, og førstestatsadvokat i Økokrim Morten Eriksen var sentralt plassert i påtalemyndigheten og ønsket flere tiltaler og strengere straffer for forurensning, særlig mot foretak. Disse forfatterne ville med stor sannsynlighet nevnt en presumpsjon for straff dersom de mente at en slik eksisterte.⁸⁴

Det er ved endringslov 15. april 1983 at det oppstår forvirring, både i Høyesterett og i juridisk teori. En mulig grunn til at «presumpsjonen» trekkes frem for første gang i Rt. 1998 s. 2011, kan være at Matningsdal omtaler den i en artikkel i Jussens Venner 2 år tidligere.⁸⁵ På side 109 henviser han til NUT 1977:1 s. 99 og skriver:

⁸² Det finnes også andre eksempler, som Rt. 1989 s. 843. Poenget er at «presumpsjonen» aldri ble nevnt i relasjon til foretaksstraff etter forurensningsloven § 80.

⁸³ Men ikke på tidspunktet for Rt. 1998 s. 2011, da var regelen tilnærmet objektiv. Høyesterett er inkonsekvent med «presumpsjonen» og skyldkrav.

⁸⁴ Rieber-Mohn (1988) s. 351; Eriksen (1991) s. 84.

⁸⁵ Matningsdal (1996) s. 98-115, Uttalelsen gjentas i Matningsdal (2015) s. 260.

«Videre kan det nevnes at i relasjon til den tidligere bestemmelsen i forurensningsloven § 80 ble det uttalt at "departementet vil likevel understreke at det må være hovedregelen at selskapsstraff idømmes når det først foreligger en overtredelse av loven".»

Som vi har sett var imidlertid uttalelsen til forslaget til § 70 som aldri trådte i kraft. Dette er den tidligste omtalen av «presumpsjonen» jeg kan finne i teorien. Selv om rettspraksis kun henviser til NUT 1977:1 s. 99 er det ikke usannsynlig at «presumpsjonen» kom inn i den juridiske bevissthet ved Matningsdals artikkel.

Etter min mening syntes det som om «presumpsjonen», i strid med hva Høyesterett uttaler, ikke bygger på «klare uttalelser» i forarbeidene.⁸⁶ Jeg syntes det er mer nærliggende å omtale det som misforståelse av lovgiverviljen, og en noe ukritisk bruk av forarbeider. Ser man nærmere på ot.prp. nr. 11 (1979-1980), som Høyesterett anvender for å underbygge «presumpsjonen», er den langt fra entydig. Deler av NUT 1977:1 siteres, og får tilslutning fra departementet, men noen presumpsjon for straff nevnes ikke. Det som blir trukket frem er at et vidtrekkende ansvar forutsetter at vurderingen er fakultativ og konkret.⁸⁷

«Paragrafen gir en fakultativ adgang til å ilegge selskapsstraff. Denne løsningen er valgt bl. a. fordi bestemmelsen etter ordlyden omfatter mer enn et ansvar for anonyme og skjulte feil. Et eksempel på at selskapsstraff ikke bør komme på tale [...] har man hvor det dreier seg om rent hendelige uhell.»

Etter min mening er det her en indre konflikt i forarbeidene. En innsnevring av det fakultative skjønnnet slik en presumpsjon for straff jf. NUT 1977:1 s. 99 innebærer, harmonerer lite med et ansvar som etter sin ordlyd omfatter mer enn anonyme og skjulte feil, og hvor den fakultative vurderingen er ment å hindre urimelige resultater.

4.4.2 Et nærmere blikk på «presumpsjonen» og en skiftende ansvarskonstruksjon

At «presumpsjonen» muligens beror på en misforståelse underbygges av at Høyesterett trekker den frem som relevant for spørsmålet om straffansvar uavhengig av om

⁸⁶ Rt. 2008 s. 996, avsnitt 25.

⁸⁷ Ot.prp. nr. 11 (1979-1980) s. 175 som her siterer fra NUT 1977:1 s. 177. Merk at disse uttalelsene er til § 70 som aldri trådte i kraft.

ansvarskonstruksjonen krever subjektiv skyld eller ikke. Dette begrunnes eller drøftes heller ikke nærmere.

Det er ikke så rart at «presumpsjonen» blir trukket frem i Rt. 1998 s. 2011. På den tiden var da usikker hvorvidt strl. 1902 § 48 a inneholdt et skyldkrav. Johs Andenæs var en av de som argumenterte for at bestemmelsen ikke stilte krav om subjektiv skyld.⁸⁸ Straffeloven 1902. § 48 a hadde dermed en liknende ansvarskonstruksjon som foreslåtte forurl. § 70 og som NUT 1977:1 omtaler på s. 99. I 1998 var det kanskje mulig å argumentere for at «presumpsjonen» var et uttrykk for hvordan lovgiver ønsket at en eventuelt objektiv regel skulle forstås i forurensningstilfellene, selv om de for forurensningslovens del endte opp med en annen regel i § 80 frem til 1991. Det å gi forarbeider til en bestemmelse som aldri trådte i kraft relevans og vekt ved tolkningen av en bestemmelse som trådte i kraft 10 år senere i en annen lov, er likevel å strekke en påstått lovgivervilje lenger enn det som er naturlig. Dette gjelder spesielt når det ikke utdypes i rettspraksis.

Mer problematisk blir det når Høyesterett trekker «presumpsjonen» frem i flere avgjørelser etter Rt. 2002 s. 1312, fortsatt uten å kommentere relevans eller vekt. Det var da utvilsomt at strl. 1902 § 48 a inneholdt et skyldkrav, til forskjell fra den objektive regelen omtalt i NUT 1977:1. Overføringsverdien av «presumpsjonen» til denne nye ansvarskonstruksjonen burde vært kommentert. En «presumpsjon» for straffeansvar får en annen karakter når den knytter seg til en regel uten skyldkrav.

Dette går tilbake til koblingen mellom vilkårene for straff og momentene i «kan»-skjønnnet. Skyld, og eventuelt skyldgrad, er sentralt i den fakultative vurdering. Det er mindre behov for å ha noen «presumpsjon» for straff dersom grunnvilkårene i foretaksstraffansvaret er oppfylt og ett av dem er et skyldkrav. Den frie vurderingen starter da allerede et steg nærmere straff sammenliknet med en bestemmelse uten et skyldkrav. Dersom man på den andre siden står overfor en mer objektiv regel, er det nok mer naturlig for lovgiver å si noe om utgangspunktet, nemlig at forutsetningen er at det skal reageres med straff ved overtredelse. Uttalelsen i NUT 1977:1 s. 99 gjør nettopp dette for den foreslåtte objektive regelen.

På den andre siden kan man se det slik at en presumpsjon for straff er mer naturlig i de periodene der det foreligger et skyldkrav for foretaksstraff. Koblingen mellom klander og straff som gjelder ellers i strafferetten, tilsier i hvert fall at en slik «presumpsjon» i disse

⁸⁸ Andenæs (1997) s. 236.

tilfellene fører foretaksstraffen nærmere vanlig strafferett, hvor straffansvaret følger av vilkårene og ikke av en fakultativ vurdering. Risikoen for et urimelig resultat er også mindre om et skyldkrav må være oppfylt før man i det hele tatt kommer til vurderingen der «presumpsjonen» gjør seg gjeldende. Poenget her er imidlertid å demonstrere at Høyesterett burde omtalt anvendelse av «presumpsjonen» på forskjellige ansvarskonstruksjoner. En kronologisk gjennomgang av rettspraksis, forarbeider og teori, gir inntrykk av at Høyesterett her har oppstilt en «presumpsjon» for straff på høyst usikker rettskildemessig grunn.

4.5 «Presumpsjonens» innhold og rekkevidde

Som undersøkelsen så langt har vist bygger presumpsjonen på en forarbeidsuttalelse med høyst tvilsom relevans, og den er neppe godt rettskildemessig fundert. Når Høyesterett likevel gjentatte ganger har trukket den frem, har «presumpsjonen» unektelig blitt en del av gjeldende rett. Da Høyesterett og øvrige rettskilder nærmest utelukkende viser til NUT 1977:1 side 99, er det nødvendig å se nærmere på kilden selv. Hvordan skal den forstås? Hva sier den egentlig? Hva er innholdet og rekkevidden?

4.5.1 Hva er «presumpsjonens» materielle innhold?

Høyesterett omtaler uttalelsen i NUT 1977:1 s. 99 som en presumpsjon, men hvilken påvirkning den har på det endelige resultatet i en dom har aldri kommet på spissen. Dermed er «presumpsjonens» innhold heller ikke blitt nærmere behandlet av Høyesterett.

Det sentrale i uttalelsen er at selskapsstraff er «hovedregelen» ved overtredelse av loven. Høyesterett omtaler den imidlertid både som en «presumpsjon»,⁸⁹ «hovedregel»⁹⁰ og et «utgangspunkt».⁹¹ Etter min mening er det en distinksjon mellom disse uttrykkene. En «presumpsjon» tilsier at vurderingen fortsatt er fri, men at det skal mindre tungtveiende grunner til før straff anvendes.⁹² «Utgangspunkt» forstår jeg på samme måte. En

⁸⁹ Rt. 2013 s. 684, avsnitt 43.

⁹⁰ Rt. 1998 s. 2011, her siteres det direkte fra NUT 1977:1 s. 99.

⁹¹ Rt. 2007 s. 1684, avsnitt 41.

⁹² Forståelsen får støtte i jusleksikonet til Gisle (2010) s. 315, som omtaler en presumpsjon som «antakelse om at ett alternativ fremstår som det mest sannsynlige så lenge det ikke blir ført bevis for et annet».

«hovedregel» tilsier derimot etter alminnelig ordbruk at det må finnes særlige grunner til ikke å straffe.

Verken Høyesterett, eller underrettspraksis (som jeg har kunne finne), har nærmere omtalt hvorvidt uttalelsen skal forstås som en «hovedregel», «presumpsjon» eller et «utgangspunkt».

Legger man Høyesteretts hyppigste betegnelse «presumpsjon» til grunn, er det som nevnt en naturlig tolkning at vurderingen fortsatt er fri, men at det skal mindre tungtveiende grunner til før straff gis. Juridisk teori har vektlagt at vurderingen fortsatt skal være en «bred, skjønsmessig vurdering» til tross for «presumpsjonen».⁹³

Da Høyesterett likevel ikke har gått nærmere inn på formuleringen i NUT 1977:1 s. 99, kan det også være naturlig å ta uttalelsen mer på ordet. Ved overtredelse av forurensningsloven er det en «hovedregel» for straffeansvar. I så fall er det det nærliggende at domstolen må finne særlige grunner for å ikke anvende straff. Det er en noe annen situasjon. Hele den fakultative vurderingen blir i så fall rettet mot å vurdere grunner mot straff, heller enn en fri vurdering. Utgangspunktet, hovedregelen, er jo at foretaket skal straffes. Da er det i så fall ikke lenger en fri vurdering, bortsett fra at domstolen fortsatt har adgang til å frifinne. Rettspraksis tilsier at rettstilstanden ikke er slik i dag, Høyesterett drøfter som regel grunner for og mot straff. Likevel er det en risiko for at «presumpsjonen» oppfattes som stadig mer tungtveiende hver gang den omtales av rettskildene, og da også av Høyesterett.⁹⁴

Dersom den første løsningen her legges til grunn, at det er en «presumpsjon» eller et «utgangspunkt», kan det reises spørsmål om hva som er den egentlige materielle forskjellen i «kan» vurderingen mellom forurensningssaker og saker på andre rettsområder der de underliggende hensynene (viktige interesser, preventiv effekt) også gjør seg gjeldende. Den mest nærliggende sammenlikningen blir igjen arbeidsmiljøloven. Som nevnt i kapittel 3.6.1 er den forventede preventive effekt som regel avgjørende, og det skal tilsynelatende lite til her før straff anses hensiktsmessig. Det kan neppe skje at hvis den preventive effekten vurderes som fraværende vil en domstol likevel konkludere med straff ene og alene basert på en presumpsjon. Det ville i så fall vært et brudd på det fakultative systemet foretaksstraff er bygd på.

⁹³ Gröning (2016) s. 756.

⁹⁴ Se særlig behandling av Rt. 2013 s. 684 under i kapittel 5.1.

Er det eksempelvis tenkelig at det ikke ville vært dissens i Rt. 2015 s. 1504 dersom «presumpsjonen» gjorde seg gjeldende på arbeidsmiljølovens område? Andrevoterende for mindretallet, som stemte for frifinnelse, virker nesten å legge opp til det i sin dissens. Hun starter nettopp drøftelsen ved å vise til at det ikke finnes noen presumpsjon for foretaksstraff her.⁹⁵

Er det dermed tenkelig at man i saker med konkurrans mellom overtredelser av forurensningsloven og andre lover (mest nærliggende er arbeidsmiljøloven), slik som Rt. 2012 s. 65, kunne endt med straffansvar kun for forurensingsovertredelsen alene begrunnet i «presumpsjonen»? Slik jeg leser rettspraksis kan ikke det utelukkes. Et slikt resultat ville neppe vært hensiktsmessig.

4.5.2 Hvor langt strekker «presumpsjonen» seg?

Forarbeidene til strl. 1902 § 48 a og strl. 2005 § 27 peker på betydningen av foretaksstraff for miljøkriminalitet.⁹⁶ «Presumpsjonen» er av Høyesterett likevel kun trukket frem i forurensningssaker. Dette kan enkelt nok begrunnes i at Høyesterett mener den er å finne i forarbeidene til forurensningsloven. Mindre rettsdogmatisk, og mer ut ifra reelle hensyn, kan det tenkes at forurensningskriminalitet har et særlig fokus fordi straff her regnes å ha «reell preventiv betydning, fordi utslippene ofte skjer fra økonomisk virksomhet som drives ut fra rasjonelle verdier».⁹⁷ Dette vil sjeldnere gjelde ved fauna- eller kulturminnekriminalitet.

At det finnes grensetilfeller for hva som skal forstås som brudd på forurensningsloven er en annen sak. Her beror rekkevidden til «presumpsjonen» på domstolens konklusjon i dette spørsmålet.

⁹⁵ Rt. 2015 s. 1504, avsnitt 51.

⁹⁶ Ot.prp. nr. 27 (1990-1991) s. 7 og 32; ot.prp. nr. 90 (2003-2004) s. 242.

⁹⁷ Ot. prp. nr. 11 (1979-1980) s. 70-71.

4.5.3 Kort om uttalelsen i NUT 1977:1 på s. 99 og forholdet til arbeidsmiljøloven

Høyesterett har som nevnt konsekvent avkrefte at «presumpsjonen» har relevans utover forurensningsloven. Ser man nærmere på NUT 1977:1 er det likevel ikke helt åpenbart hvorfor, spesielt når det kommer til arbeidsmiljøloven.

Departementet fremhever at en sentral begrunnelse for at man innfører en objektiv bestemmelse om foretaksstraff er at dette «også [er] i samsvar med straffereglene i arbeidsmiljøloven. Etter departementets mening er det en fordel om det er samsvar mellom de to regelsettene.»⁹⁸

Departementet konkluderer deretter slik:⁹⁹

«Departementet foreslår derfor at regelen om objektiv selskapsstraff skal være fakultativ, dvs. at domstolene kan idømme selskapsstraff på objektivt grunnlag. *Dette er også regelen etter arbeidsmiljøloven* [min utheving]. Departementet vil likevel understreke at det må være hovedregelen at selskapsstraff idømmes når det først foreligger en overtredelse av loven».

Dette avsnittet kan tolkes på to måter. Et alternativ er at reglene skal være identiske i arbeidsmiljøloven og forurensningsloven og at utgangspunktet for begge er at det som hovedregel skal reageres med straff. Alternativt at selv om reglene er identiske, skal det kun for forurensningsområdet være en slik hovedregel. Høyesterettspraksis er i tråd med den siste tolkningen. For meg virker det likevel lite trolig at departementet, etter å ha lagt stor vekt på et ønske om harmonisering mellom de to regelsettene, mente at de skulle forskjellsbehandles i den fakultative vurderingen. I så fall burde det kommet mer eksplisitt frem. Departementet skrev ikke mer om en slik hovedregel enn å konstatere dens eksistens, kanskje fordi dette var ment å gjelde også for arbeidsmiljøloven. Slik sett er det mulig at dette avsnittet kun var ment som en presisering av at regelsettene skulle behandles likt. Et motargument her, er imidlertid at forarbeidene til den objektive straffereglene i arbeidsmiljøloven ikke nevner noen hovedregel, slik NUT 1977:1 gjør.¹⁰⁰

⁹⁸ NUT 1977:1 s. 99, avsnitt 3.

⁹⁹ NUT 1977:1 s. 99, avsnitt 4.

¹⁰⁰ Ot.prp. nr. 3 (1975-1976) s. 91.

Høyesterett har som nevnt likevel vært konsekvente med å understreke at det ikke er noen presumpsjon for straff når det gjelder arbeidsmiljøloven, og det må være gjeldende rett. Helt entydig er imidlertid dette ikke. Nyere rettspraksis viser at Høyesterett for enkelte typetilfeller oppstiller noe som nærmer seg en presumpsjon jf. Rt. 2012 s. 770. Her fremgår at alvorlige fallulykker er et område: «hvor det i utgangspunktet ligger an til bruk av foretaksstraff».¹⁰¹

4.6 Et rettsvitenskapelig blikk på uttalelsen i NUT 1977:1 s. 99

4.6.1 Introduksjon

Hvilken relevans og vekt skal man etter alminnelig juridisk metode ilegge uttalelsen i NUT 1977:1 s. 99? Hvordan skal man betegne forarbeider til en bestemmelse som aldri trådte i kraft? De mest leste metodeforfattere omtaler ikke dette direkte.¹⁰² Unntaket er Skoghøy, men heller ikke han omtaler hvordan slike forarbeider kan bli legitimert som gjeldende rett gjennom Høyesteretts avgjørelser.¹⁰³

Betegnelsen «forarbeider» er egentlig ikke helt dekkende, karakteristikken forutsetter en senere lov som har trådt i kraft. Likevel omtales uttalelsen i NUT 1977:1 s. 99 som forarbeider av Høyesterett, og jeg holder meg til den betegnelsen. Ser man «presumpsjonen» gjennom perspektivet til juridisk metode blir det et spørsmål om hvilket rettslige verdier som kan legitimerer den som rettskilde.¹⁰⁴ Avslutningsvis her drøfter jeg noen slike perspektiver.

4.6.2 Har NUT 1977:1 s. 99 noen legitimitet?

Norge har en lovgivningsteknikk med korte lovtekster. Vurderingene, argumentasjonen og konteksten som underbygger lovens ordlyd vil ofte fremgå av forarbeidene. Forarbeidene sier dermed noe om hva lovgiver la vekt på ved vedtakelsen av lovteksten. Forarbeidene får dermed en form for avledet demokratisk og autoritativ legitimitet i dette samspillet mellom

¹⁰¹ Rt. 2012 s. 770 avsnitt 20.

¹⁰² Nygaard (2004), Eckhoff (1997).

¹⁰³ Skoghøy (2018) s. 81-82.

¹⁰⁴ Monsen (2012) s. 31 avsnitt 7 og 8; Nygaard (2004) kapittel 2.

lovteksten og forarbeidene.¹⁰⁵ Av den grunn er forarbeider i utgangspunktet autoritative og rettsnormgivende primærkilder.¹⁰⁶ Som Nygaard er inne på forutsetter det at loven får lovskraft ved å bli autorisert som lovtekst.¹⁰⁷

Forarbeidene kan også få rettskildemessig relevans ut ifra sin argumentasjonskraft, uavhengig av om lovteksten ikke ble vedtatt eller trådte i kraft.¹⁰⁸ Den er da legitimert mer som juridisk teori, og er en sekundær, ikke konstituerende rettskilde. Som Skoghøy formulerer det avhenger da dens rettsnormerende kraft av «argumentasjonens overbevisningseffekt».¹⁰⁹

Uttalelsen i NUT 1977:1 s. 99 er til et forslag på en lovtekst som lovgiver senere vedtok, men deretter eksplisitt gikk bort i fra.¹¹⁰ Den får derfor neppe noen kraft i form avledet legitimitet fra lovteksten. Om man skal strekke den juridiske argumentasjonen, kan man kanskje se det som indirekte forarbeider til strl. 1902 § 48 a som var forstått som en mer objektiv regel før Rt. 2002 s. 1312. Da gjelder jo uttalelsen i og for seg tilnærmet samme regel. Denne argumentasjonen er tynn, men man kunne kanskje se det slik dersom den foreslåtte regelen i forurensningsloven § 70 noen gang hadde vært gjeldende, slik at intensjonen bak denne ble inkorporert i strl. 1902 § 48 a. Den foreslåtte objektive regelen trådte imidlertid aldri i kraft, og den nevnes heller ikke i forarbeidene til strl. 1902 § 48 a. At den foreslåtte lovteksten ble vedtatt innebærer ikke at den ble autorisert som lovtekst da den aldri trådte i kraft.¹¹¹ Jeg kan ikke se at det er grunnlag for å gi «presumpsjonen» avledet demokratisk og autoritativ legitimitet på samme måte som lovforarbeid ellers. Noen autoritativt rettsnormerende kilde er det dermed ikke, til tross for at Høyesterett behandler den som det i flere avgjørelser.

Da står vi egentlig igjen med at uttalelsens rettskildemessige relevans og vekt beror på dens argumentasjonskraft. Den eneste jeg har funnet som omtaler forarbeider til bestemmelser som ikke ble vedtatt er Skoghøy.¹¹² Han nyanserer det slik at det avhenger av om forarbeidsuttalelsen er et forslag om å kodifisere gjeldende rett eller endre den. I første tilfelle må uttalelsen være i samme stilling som uttalelser ellers om gjeldende rett, altså som juridisk

¹⁰⁵ Skoghøy (2018) s. 74; Nygaard (2004) s. 44-45 og s. 196.

¹⁰⁶ Skoghøy (2018) s. 39. Dette må imidlertid ikke blandes med primært rettsgrunnlag, spesielt ikke på strafferettens område.

¹⁰⁷ Nygaard (2004) s. 197.

¹⁰⁸ Skoghøy (2018) s. 82.

¹⁰⁹ Skoghøy (2018) s. 36.

¹¹⁰ Ot.prp.nr.1 (1982-1983) s. 10.

¹¹¹ For å følge Nygaards (2004) s. 197 sin ordbruk.

¹¹² Skoghøy (2018) s. 81-82. Lovteksten som omtales her ble vedtatt, men trådte aldri i kraft. Noen nevneverdig forskjell kan jeg ikke se at det innebærer i forhold til Skoghøys resonnement, lovgiver har uansett forlatt de opprinnelige forarbeider.

teori. I det andre tilfellet forutsettes det at gjeldende rett ikke er i samsvar med forslaget, og uttalelsen kan da ikke tas til inntekt for hva som er gjeldende rett. Dersom gjeldende rett er uavklart og avhenger av reelle hensyn kan det hentes inspirasjon fra de lege ferenda drøftelser i slike forarbeider.¹¹³

Hvor skal man plassere uttalelsen i NUT 1977:1 s. 99 blant disse tilfellene? Det er ikke helt lett. Med forslag om å innføre en objektiv strafferegel for foretak for brudd på forurensningsloven, er det lite tvil om at uttalelsen tok sikte på å endre gjeldende rett. Som oppgaven har vist, gjenspeilet uttalelsen ikke gjeldende rett fra forurensningsloven trådte i kraft i 1983 og helt frem til den blir trukket frem i Rt. 1998 s. 2011. Man kan se det slik at den i dag, gjennom Høyesterett, er blitt et uttrykk for gjeldende rett. Det blir imidlertid en form for sirkulær legitimering. Høyesterett har tilsynelatende trodd den var et uttrykk for de lege lata, og dermed gjort den til de lege lata.

Uansett hvordan man skal klassifisere den, er neppe uttalelsen i NUT 1977:1 s. 99 godt gjennomtenkt. Det argumenteres ikke nærmere for straff som hovedregel, og ingen andre grunner antydes, bortsett fra ønsket om harmonisering mellom brudd på arbeidsmiljøloven og forurensningsloven. Ellers er uttalelsen taus. Dette tok lovgiver senere avstand fra da reglene ble formulert forskjellig, med et objektivt ansvar i arbeidsmiljøloven og et subjektivt for forurensningsloven. Forutsetningen for «presumpsjonen» har da falt. Etter min mening har dermed ikke uttalelsen, for å bruke Skoghøys begrep, særlig «overbevisningseffekt».

Vi står da igjen med en uttalelse som, i hvert fall for meg, fremstår som svært vanskelig å legitimere som relevant rettskilde for straffespørsmålet for foretak. Det er mulig den har et snev av relevans, men ingen vekt. I tillegg passer den dårlig inn i foretaksstraffesystemet, er anvendt på materielt forskjellige regler (skyldkrav), og var utdatert før Høyesterett for første gang trakk den frem i Rt. 1998 s. 2011.

4.6.2 Virkningen av at Høyesterett har anvendt «presumpsjonen»

Høyesterett dømmer etter Grunnloven § 88 i siste instans. Deres drøftelser fastslår med autoritativ kraft hva som er innholdet i gjeldende rett.

¹¹³ Skoghøy (2018) s. 82.

Det er mulig domstolen har grunner for sin anvendelse av NUT 1977:1 s. 99 som jeg ikke ser. Som Tande påpeker forutsetter likevel ivaretagelse av hensyn til demokratisk legitimitet og lovgivervilje en «grundig analyse av innholdet i lovteksten og i lovforarbeider som gjelder i det konkrete tilfellet».¹¹⁴ Noen slik grundig analyse har ikke jeg funnet i Høyesteretts bruk av NUT 1977:1 s. 99. Det innebærer at rettsanvendelsen i beste fall er lite etterprøvbart, og i verste fall at den går på tvers av lovgivers intensjon. Som kapittel 4.6.2 viser har ikke NUT 1977:1 s. 99 den autoritative normerende kraft som forarbeider ofte har. Essensen i min kritikk er at Høyesterett behandler en sekundær, ikke normerende kilde, som om den var autoritativt legitimert gjennom lovgivningsprosessen. Å trekke konklusjoner basert på autoritative kilder trenger som regel lite begrunnelse da disse av sin natur er normerende. Skal man på den andre siden la kilder som ikke er autoritativt legitimert få påvirkning på resultatet må det i større grad begrunnes. På strafferettens område innebærer lovkravet at det blir desto mer urovekkende når en slik kilde tillates å muligens påvirke resultatet av den fakultative vurderingen om straffansvar.

Når uttalelsen i NUT 1977:1 konsekvent trekkes frem av Høyesterett, er den unektelig en del av gjeldende rett. Om jeg har rett i at Høyesterett anvender «presumpsjonen» på utilstrekkelig grunnlag, er den «hult» legitimert. Alle rettsanvendere som nevner den henviser bare til andre som også har nevnt den. Her er det nødvendig med en oppklaring ved neste mulighet. Som Skoghøy påpeker, kan også Høyesterett gjøre rettskildeteoretiske «bombskudd».¹¹⁵

5. Avsluttende bemerkninger

Denne undersøkelsen har vist at det ikke enkelt lar seg gjøre å komme til en konklusjon på spørsmålene som ble stilt under 1.2. Høyesteretts praksis viser at det er særtrekk for foretaksstraff ved brudd på forurensningsloven, i hvert fall i form av «presumpsjonen», men hvilken virkning den har på straffespørsmålet er usikkert. Etter min oppfatning er det også lite sannsynlig at den har noe støtte i rettskildene. At den unødvendig kompliserer et viktig rettsområde mener jeg er utvilsomt. Behovet er stort for at Høyesterett ser nærmere på «presumpsjonen».

¹¹⁴ Tande (2011) s. 27.

¹¹⁵ Skoghøy (2018) s. 19.

5.1 «Presumpsjonens» tilsynelatende økende betydning

Behovet for en ytterligere avklaring av «presumpsjonens» grunnlag og rekkevidde er stort, ikke minst fordi hver gang den blir vektlagt i praksis øker risikoen for at den blir oppfattet som uproblematisk. Den får en opplevd legitimitet hvor alle henviser til andre som trekker den frem, men ingen ser nærmere på kilden selv. Desto mer man ser på rettspraksis og teori de siste 20 årene, jo mer ser det også ut til at «presumpsjonen» fester seg som sikker rett over tid, og kanskje tar over stadig mer av «kan»-skjønnets. Sist Høyesterett hadde en sak om forurensning og foretaksstraff, Rt. 2013 s. 684, konkluderer førstvoterende uten nærmere drøftelse:¹¹⁶

«Jeg nevner først at det ved brudd på forurensningslovgivningen er en presumpsjon for foretaksstraff. [...] At det i denne saken bør reageres med foretaksstraff etter straffeloven § 48 a, *må derfor være klart*» (min utheving).

Foretaksstraff var ikke bestridt i saken, men at førstvoterende hadde behov for å trekke den frem som eneste begrunnelse, viser at vi nærmer oss en situasjon hvor denne «presumpsjonen» blir mer avgjørende enn det rettskildebildet gir grunnlag for.

At «presumpsjonen» sakte utvikler seg til noe som kanskje alene kan begrunne et resultat viser også praksis utenfor domstolene. I 2014 omgjorde Riksadvokaten en henleggelse av en anmeldelse av Midtre-Namdalen kommune for manglende oppfølging i barnevernssaker. Til tross for at vi her er langt utenfor forurensningsområdet fant Riksadvokaten, etter en sammenlikning mellom de viktige verdier det er at barneverntjenesten gjør jobben sin og hvordan Høyesterett begrunner «presumpsjonen» i Rt.2013 s. 684 (at det er snakk om «viktige verdier») at det burde reageres med foretaksstraff.¹¹⁷ Riksadvokatens drøftelse viser hvordan Høyesteretts spede begrunnelse for «presumpsjonen» i Rt. 2007 s. 1684, med hovedsakelig en henvisning til ot.prp. nr. 11 (1979-1980) som ikke nevner den, gir grunnlag for at den «sklir» ut av forurensningslovens rammer og over i andre rettsområder.¹¹⁸ Om Høyesteretts begrunnelse tas på ordet, kan den nettopp gi grunnlag for en presumpsjon så lenge de samme hensynene gjør seg gjeldende. Når Riksadvokatens omgjøring sees i sammenheng med Rt. 2013 s. 684, syntes «presumpsjonen» langsomt å bli mer avgjørende for spørsmålet om straffansvar etter hvert som tiden går.

¹¹⁶ Rt. 2013 s. 684, avsnitt 43.

¹¹⁷ Riksadvokaten, saksnummer 12324345 4313/14-16 AGR012, 26.11.2014 s. 5.

¹¹⁸ Riksadvokaten henviser i omgjørelsen til Rt. 2013 s. 684 som henviser til Rt. 2007 s. 1684.

5.2 Et praktisk problem

Mange forelegg for forurensning ender ikke opp hos domstolene, men vedtas av foretakene.¹¹⁹ Det er langt fra utenkelig at terskelen for å utfordre et forelegg blir høyere når påtalemyndigheten kan peke på at det finnes en «presumpsjon» eller hovedregel for straff. Det er nesten nødt til å påvirke forsvarerens råd til sin klient. Sannsynligheten for at det skjer i praksis mener jeg er stor, ikke minst fordi «presumpsjonen» trekkes frem på Økokrim sine nettsider.¹²⁰ Statistikken viser at dette ikke er en teoretisk øvelse, men et mulig rettssikkerhetsproblem.

5.3 «Presumpsjonen» og forholdet til EMK

Det har lenge vært noe usikkert hvorvidt EMK setter grenser for foretaksstraff. Spørsmålet har rettet seg spesielt mot om uskyldpresumpsjonen i artikkel 6 setter skranker for straffeansvar uten skyldvilkår. Det var en begrunnelse for at man i 2009 kodifiserte et skyldkrav til strl. 1902 § 48a.¹²¹ EMD slo imidlertid senere fast i *G v. the United Kingdom*¹²² at artikkel 6 (2) ikke omhandlet objektive straffbarhetsvilkår, noe blant annet Matningsdal mener innebærer at et skyldkrav ikke er nødvendig for å være i tråd med EMK.¹²³ Storkammerdommen *G.I.E.M S.R.L and others v. Italia* som falt 28. juni 2018 endrer dette utgangspunktet.¹²⁴ Domstolen innfortolket et forbud mot rent objektivt straffeansvar i artikkel 7.¹²⁵ Slik strl. § 27 er utformet i dag, uten skyldkrav, er det mulig at bestemmelsen kan praktiseres på en måte som er i strid med denne tolkningen av EMK art. 7.

Samtidig er det som nevnt en nær kobling mellom prevensjonshensynet og klander, i utgangspunktet er det derfor lite praktisk å dømme foretak uten å kunne peke på at noe kunne, og burde, vært gjort annerledes. Bestemmelsen har et element av subjektiv skyld ved seg. Problemet «presumpsjonen» medfører er at straffeansvar er hovedregelen der denne gjør

¹¹⁹ Statistikk innhentet fra Økokrim oppdatert per 01.10.2019 viser at mellom 2015 og 2019 har foretak vedtatt bot og eller inndragning for forurensning i 40 saker.

¹²⁰ Høviskeland (2013).

¹²¹ Ot.prp. nr. 22 (2008-2009) s. 397.

¹²² *G against the United Kingdom [A]*, 2011, no. 37334/08, avsnitt 26.

¹²³ Matningsdal (2015) s. 263.

¹²⁴ *G.I.E.M S.R.L and others v. Italy [GC]*, 2018, no. 1828/06, avsnitt 274.

¹²⁵ Rui (2018) s. 4, med videre henvisninger.

seg gjeldende. I praksis tilsier det som nevnt i 4.5.1 at det muligens skal mindre til av prevensjonshensyn før straffeansvar er aktuelt. Det er i hvert fall en naturlig følge av «presumpsjonen». Det igjen innebærer at skyldmomentet er mindre avgjørende for resultatet. Der «presumpsjonen» gjør seg gjeldende er man med andre ord ett hakk nærmere et rent objektivt ansvar, i lys av G.I.E.M dommen kan det være problematisk for Norges internasjonale forpliktelser.

5.4 Foretaksstraffinstituttet i utvikling

Det foregår for øyeblikket en utredning av foretaksstraffinstituttet som etter planen skal ferdigstilles i januar 2020. Spesielt to punkter under mandatets kapittel 2 er interessant for det jeg har drøftet ovenfor.

Etter mandatets punkt b) skal det vurderes «[h]vorvidt det skal kreves skyld for at et foretak skal kunne straffes». ¹²⁶ Som allerede diskutert er en presumpsjon for straff mindre betenkelig der koblingen mellom klander og straffeansvar konstateres før «kan» skjønnet. Dette blir imidlertid ikke noen nyvinning, men heller en retur til perioden før strl. 2005 trådte i kraft. En presumpsjon for straff er uansett som påpekt mindre problematisk dersom straffansvaret forutsetter subjektiv skyld.

Mer spennende er da punkt f) som gir mandat til å vurdere «[f]oretaksstraffens fakultative karakter». Herunder (punkt ii) som skisserer to mulige alternativer: å fjerne det fakultative skjønnet og erstatte det med klarere vilkår, eller snevre inn skjønnet gjennom «hovedregler eller presumpsjoner». ¹²⁷ Første forslag vil gjøre noen nåværende presumpsjon irrelevant. Det andre forslaget har Høyesterett tilsynelatende begynt med allerede, med usikkert grunnlag i rettskildene. Uansett er det håp om at utredningen kan avklare en del spørsmål som rettspraksis så langt har latt stå uavklart.

¹²⁶ Det kongelige justis- og beredskapsdepartement (2018) s. 2.

¹²⁷ Det kongelige justis- og beredskapsdepartement (2018) s. 4-5. Som viser til Rt. 2007 s. 1684.

Referanseliste

Norske Lover

1977 Lov 04. februar 1977 nr. 4 lov om arbeidervern og arbeidsmiljø (opphevet).

1981 Lov 13. mars 1981 nr. 6 lov om vern mot forurensninger og om avfall (forurensningsloven – forurl.).

1981 Lov 15. april 1983 nr. 21 om endring i lov 13. mars 1981 nr. 6 om vern mot forurensninger og om avfall og i lov av 8. februar 1980 nr. 2 om pant.

2005 Lov 20. mai 2005 nr. 28 lov om straff (straffeloven – strl.).

2005 Lov 17. juni 2005 nr. 62 Lov om arbeidsmiljø, arbeidstid og stillingsvern mv. (arbeidsmiljøloven – aml).

Norske lovforarbeid

Ot.prp. nr. 3 (1975-1976) Om lov om arbeidervern og arbeidsmiljø m.v.

NUT 1977:1 Utkast til lov om vern mot forurensning og forsøpling med motiver.

Ot.prp. nr. 11 (1979–1980) Om lov om vern mot forurensninger og om avfall (Forurensningsloven).

Ot.prp.nr.1 (1982-1983) Om lov om endringer i lov 13. mars 1981 nr. 6 om vern mot forurensninger. og om avfall (Forurensningsloven), og i 8. februar 1980 nr. 2 om pant.

NOU 1989:11 Straffansvar for foretak - Straffelovkommisjonens delutredning III.

Ot.prp. nr. 27 (1990-1991) Om lov om endringer i straffeloven m.m. (straffansvar for foretak).

Ot.prp.nr.92 (1992–1993) Om lov om endringer i straffeloven (generalklausul om miljøkriminalitet).

Ot.prp. nr. 90 (2003-2004) Om lov om straff.

Juridisk litteratur

Andenæs, Johs., *Alminnelig strafferett*, 4. utg., Universitetsforlaget, 1997.

Andenæs, Johs., Georg Fredrik Rieber-Mohn og Knut Erik Sæther, *Alminnelig strafferett*, 6. utg., Universitetsforlaget, 2016.

Bergo, Knut, *Høyesteretts Forarbeidsbruk*, Cappelen Akademiske Forlag, 2000.

Eckhoff, Torstein, *Rettskildelære*, 4. utg., Tano-Aschehough, 1997.

Eriksen, Morten (red.), *Økonomisk Kriminalitet: Utvalgte emner innen spesiallovgivningen*, bind 2, Universitetsforlaget, 1991.

Gisle, Jon, *Jusleksikon*, 4. utg., Kunnskapsforlaget, 2010.

Gröning, Linda, Erling Johannes Husabø og Jørn Jacobsen, *Frihet, forbrytelse og straff*, Fagbokforlaget, 2016.

Høviskeland, Hans Tore, *Straffutmåling ved overtredelse av forurensningsloven*, Økokrims nettsider, 03.08.2013, <https://www.okokrim.no/straffutmaaling-ved-overtredelse-av-forurensningsloven.416556.no.html>, lest 20.11.2019.

Høyvik, Knut, *Foretaksstraff*, Cappelen Damm, 2012.

Jacobsen, Jørn, *Fiksjon utan moral eller konstruksjon utan verdi? - Om det ideologiske grunnlaget for straffansvar for juridiske personar*, Tidsskrift for strafferett, 2009, s. 43 – 76.

Matningsdal, Magnus, *Straffeloven: Alminnelige bestemmelser, Kommentaarutgave*, Universitetsforlaget, 2015.

Matningsdal, Magnus, *Straffeansvar for foretak*, Jussens Venner, 1996 s. 109.

Monsen, Erik, *Innføring i juridisk metode og oppgaveteknikk*, Cappelen Damm Akademisk, 2012.

Nygaard, Nils, *Rettsgrunnlag og standpunkt*, 2. utg., Universitetsforlaget, 2004.

Rieber-Mohn, Georg Fredrik, *Miljøkriminalitet – med særlig vekt på straffbar forurensning*, Lov og Rett, 1988, s. 343-357.

Rieber-Mohn, Georg Fredrik, *Miljøkriminalitet – med vekt på krenkelses av det ytre miljø*, Juristkontakt nr. 4, 1989, s. 182.

Rui, Jon Petter, *Fra menneskerettighetsdomstolen*, Tidsskrift for strafferett Nr. 3, 2018.

Skoghøy, Jens Edvin, *Rett og rettsanvendelse*, Universitetsforlaget, 2018.

Tande, Knut Martin, *Individuelle valg og vurderinger i rettsanvdelingsprosessen*, Jussens Venner, 2011, nr. 1.

Rettspraksis

Høyesterett

Rt. 1981 s. 1112.

Rt. 1988 s. 1102.

Rt. 1988 s. 1356.

Rt. 1989 s. 843.

Rt. 1993 s. 459.

Rt. 1998 s. 2011.

Rt. 2000 s. 2023.

Rt. 2002 s. 1312.

Rt. 2007 s. 1684.

Rt. 2008 s. 996.

Rt. 2012 s. 65.

Rt. 2012 s. 770.

Rt. 2013 s. 684.

Rt. 2013 s. 1025.

Rt. 2015 s. 1504.

Europeiske Menneskerettighets Domstolen

G against the United Kingdom [A], ECHR:2011:0830DEC003733408.

G.I.E.M S.R.L and others v. Italy [GC], ECHR:2018:0628JUD000182806.

Rundskriv, mandat, saksdokumenter og rapporter.

Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC), 2018, «Global warming of 1.5 °C»
<https://www.ipcc.ch/sr15/> hentet 15.11.2019.

Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services (IPBES), 2019, «Global assessment report on biodiversity and ecosystem services of the Intergovernmental Science-Policy Platform on Biodiversity and Ecosystem Services»,
<https://doi.org/10.5281/zenodo.3553579>, hentet 15.11.2019.

Riksadvokaten, RA-2019-1, «Mål og prioriteringer for straffesaksbehandlingen i 2019».

Det kongelige justis- og beredskapsdepartement, «Mandat for utredning av reglene om foretaksstraff og korrupsjon», 31.05.2018.

Riksadvokaten, saksnummer 12324345 4313/14-16 AGR012, 26.11.2014.